

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТІ ВАЛЕНТИНА ЧЕМЕРИСА «ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ...»

НТУ «Дніпровська політехніка»

Бусс М. К.

Науковий керівник: докт. філол. н., проф. Біляцька В. П.

Чільне місце в художній літературі ХХ-ХХІ століть посідає творча спадщина Валентина Лукича Чемериса, прозаїка, публіциста й активного громадського діяча Дніпропетровщини. Найбільше творів у автора становить історична проза, оскільки він вважав історію національним процесом. Про Валентина Чемериса як про автора численних текстів саме на історичну тематику йдеться у статті С. Мартинової «Історія одного роману чи роман про одну історію» [1].

Його твір «Засвіт встали козаченьки...», написаний 1990 року, є одним з його останніх у сучасній літературі, в якому йдеться про напівлегендарну співачку та піснетворку Марусю Чурай, якій приписують авторство близько 20 пісень. Дослідниця Тетяна Верба визначає жанр цього твору В. Чемериса як історико-пригодницьку повість-пісню [2].

За «Літературознавчою енциклопедією» Ю. Коваліва, повість – *«прозовий твір, більший за обсягом від оповідання, менший від роману, що має однолінійний сюжет, головних і другорядних персонажів (нарративне тло)»*. Також укладач зазначає, що в повісті сюжет переважно акцентовано на аналізі одного чи кількох конфліктів, охоплює невелику кількість епізодів, фінал здебільшого відкритий, а описи здійснюються за принципом нанизування [3, с. 225]. Також цей жанр характеризується невеликою кількістю героїв.

«Засвіт встали козаченьки...» є повістю, оскільки цей твір має відповідний цьому жанру обсяг. Головних героїв лише три (Маруся Чурай, Гриць Бобренко, Іван Іскра), а другорядних – шість. У творі описано значну частину життя героїв, що також відповідає жанровій своєрідності повісті, а саме: період кохання Марусі та Гриця, побіжно згадано їхнє дитинство (*«Це син полтавського хорунжого Гриць Бобренко, молочний брат Марусі Чурай. Ще немовлям його вигодувала груддю Горпина Чураїха (у пані хорунжової не виявилось молока), і звідтоді Гриць ніби двох матерів має: рідну і Марусину, годувальницю свою»*) [4, с. 389]. Основним конфліктом у творі є побутовий конфлікт, оскільки увага зосереджена на зраді Гриця і помсті Марусі. Фінал історії відкритий, тому що автор не описує подальше життя Чураївни після суду: *«Притримуючи на грудях розірвану сорочку, Маруся Чурай, нічого не бачачи поперед себе, повільно зійшла з помосту і пішла попід вишиваним Полтавським полком»* [4, с. 443]. Марусю Чурай В. Чемерис змальовував поступово, протягом усього твору: *«Чорна коса впала їй на закайданені руки і звисає до колін <...> торкнулася довгими, тонкими пальцями вишневої гілочки <...> Стояла перед ним у вишиванці, висока з гнучким станом, з чорними*

живими очима, що спалахували якимось дивним огнем <...> запитала дівчина дзвінким голосом, що так і сколихував козакову душу» [4, с. 383; 386].

Повість «Засвіт встали козаченьки...» – це творча трансформація легенди про Марусю Чурай. Життя цієї дівчини-легенди Валентин Чемерис узяв в основу твору. Її реальне існування документально не підтверджене, оскільки усі архіви, циркуляри та ратуші було знищено пожежею, котра спалахнула в Полтаві влітку 1685 року. Втім, залишилось багато легенд, переказів про Марусю, що дало змогу письменникам, зокрема Г. Бораковському, С. Руданському, В. Александрову, М. Старицькому, О. Кобилянській, Є. Озерській-Нельговській, В. Самійленку, О. Шаховському, згодом художньо узагальнити біографію Чураївни. Зважаючи на це більшість науковців (наприклад, О. Шклярєвський, В. Гарський, М. Голіцин, Л. Кауфман, П. Владимиров, М. Возняк) вважають постать пісетворки реальною [5, с. 81-119]. Крім того, у творі наявні й інші історичні постаті, як-от: Богдан Хмельницький та Іван Іскра. Тому цю повість Валентина Чемериса цілком правильно вважати історичною.

Пригодницькі твори, за «Літературознавчою енциклопедією» Ю. Коваліва, «характеризуються гострою інтригою, заплутаними сюжетними лініями, фантастичними колізіями та напруженою фабулою <...> Персонажі <...> часто діють за законами «внутрішньої та зовнішньої випадковості, кохання, честі і вірності» (Г-В-Ф Гегель) в екстремальних ситуаціях. Іноді вони перебувають на межі смерті і життя, можуть бути наділені гіперболізованими характеристиками». Крім того, їм властиві динаміка сюжету, багато ситуативних загадок, таємниць, несподіванок, неочікуваних розв'язок і стрімкий розвиток дії, що відбувається за незвичних умов. «У творах окреслені протилежні персонажі...» [3, с. 269]. К. Ганюкова вважає, що для історико-пригодницької повісті характерні «перипетії белетристично-пригодницького сюжету» [6, с. 22].

Повість «Засвіт встали козаченьки...» має також і ознаки пригодницької повісті, оскільки протягом усього твору зберігалася інтрига щодо того, чи Маруся дійсно вбила Гриця. Чураївна, як персонаж, діяла за своїми внутрішніми законами кохання, де за зраду передбачалася смерть невірного парубка: «...вона зрозуміла, що мусить відомстити Грицеві за все разом: за солодкі обіцянки, за підступні клятви у вірності, за чорну зраду. Клявся ж ти, Грицю, що світу білого не побачиш, як зрадиш свою Марусеньку, так ти його і не побачиш!»; «Ото щоб знав. Як мене дурити, як моє щастя викрадати. Щоб двох не кохав, а одній вірний був» [4, с. 429; 437]. Через нещасливе кохання дівчина зважилась на самогубство: «Смерть і справді здавалася їй рятівницею. У дні відчаю Маруся зважилася на самогубство» [4, с. 419], проте її врятував Іван Іскра. Абсолютно протилежним сміливому, проте мовчазному та трохи негарному Марусиному рятівнику («І не такий він на вроду вдатний, як молодий хорунженко. У того з лиця хоч воду пий, а він... Ніс великий, очі невиразні, невеселі, і сам він якийсь незграбний, ходить сутулячись. Мовчазний, слова з нього не діждешся...» [4, с. 385]) у творі зображено Гриця Бобренка: «...вийшов високий, ставний парубок, білолиций, чорнобровий, з руськими

кучерями й гарними карими очима. Був він у білій вишиванці, в синіх шароварах, підперезаний широким червоним поясом, що туго обвивався навколо його стрункого парубоцького стану» [4, с. 389]. Він є зовсім нерішучим, бо боїться навіть заперечити своїй матері.

Насичення нарації віршовими рядками в повісті В. Чемериса «Засвіт встали козаченьки...» об'єднує її з піснею, що дозволяє утворити жанровий синтез «повість-пісня». Загалом у творі наведено понад 16 пісень, які приписується Марусі Чурай і потрактовано за яких обставин вони з'явилися. Саме пісні у повісті допомагають ліпше зрозуміти душевний стан головної героїні. Вони є зображенням її емоцій і думок. Валентин Чемерис у своєму творі пише: «Що на серці – те й у пісні <...> І коли скрутно й очі повні сліз, і коли легко й очі повні веселоців – все одно пісні народжуються...» [4, с. 400-401]. Часом поетичні рядки конкретизуються та доповнюються прозовими: «Болить моя головонька від самого чола: / Не бачила миленького ні тепер, ні вчора <...> Уже другий тиждень не бачила миленького [4, с. 390]. Навіть назвою твору прозаїк обрав назву пісні, яку за легендами та переказами створила Маруся Чурай і вона виконує у творі композиційно-текстотвірну функцію. Епіграфом до твору взято слова з поезії Лесі Українки «Ой палка ти була, моя пісне!..» [4, с. 383], які розкривають тему повісті.

Отже, повість Валентина Чемериса «Засвіт встали козаченьки...» має усі ознаки історико-пригодницької повісті-пісні і за визначенням автора, і за жанровою своєрідністю.

Перелік посилань

1. Мартинова С. Історія одного роману чи роман про одну історію. Київ. 2001. № 10. С. 138–141.
2. Верба Т. Ю. Жанрово-стильова еволюція української історичної повісті ХХІ століття про козацтво : дис... канд. філол. н.: 10.01.01. Запоріжжя, 2021. 200 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К: ВЦ «Академія», 2007. Т.2 624 с.
4. Чемерис В. Л Ордер на любов. Місто коханців на Кара-Денізі. Засвіт встали козаченьки...: Роман і повісті. Харків: ТОВ «Бібколектор», 2013. 444 с.
5. Дівчина з легенди Маруся Чурай / упоряд. Л. Кауфман. Київ : Дніпро, 1967. 132 с.
6. Ганюкова К. Еволюція історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 2004. 218 с.